

Mozaik a főváros múltjából

A honi lábbeli négyezer éve

A budai Vármúzeum régészeti kiállításának különös érdekessége az a díszes, a bronzkor végéről származó cserép csizma sorozat, amely a közel-múltban a békásmegyeri ásatásoknál, sírokból került elő. A tudósok szerint ezek a bronzveretekkel ékes csizmák, mintegy négyezer évvel ezelőtt, kultikus célokat szolgáltak. Mindenesetre jelei annak, hogy a lábbeli e hűvös éghajlatú táj lakói számára már az őskorban is fontos viseleti tárgy volt. A lábbeli technikája, anyaga, divatja folyton változott. Feljegyezték, hogy Mátyás 1476-ban, esküvőjén gyöngyökkel s drágakövekkel díszített csizmát viselt. Az 1400-as években még a hegyes, kecsgeorrú lábbeli divott, de 1518-ban, a Budán időző Brandenburi György – II. Lajos nevelője – feljegyzi: e hegyesorrú lábbelik már idejüket múlták. Ekkorra újra a tompaorrú lábbeli a módi. Legkedveltebb és leghasznosabb viselet a csizma volt. Mind férfiak, mind asszonyok ezt viselték a legsűrűbben. A temérdek csizma fajta közül (deli-, karmazsin-, kordovány-, szattyán-, cselebi-csizmát különböztet meg a XV–XVII. század!) az ún. *szekernye* (zekernye) volt a leghosszabb szárú. Buda város árszabása már 1522-ben említést tesz erről. Szára juh- vagy kecskebőrből készült és combig ért, oly módon, hogy felső végét szíjjakkal a derékövhöz kötötték. Halászok, vadászok, postakocsisok s postalovasok viselték. (Készítőiknek nevét 1466-tól a Szekernyés családnév örzi.) Budán s más városainkban a XIV. század óta céhbe tömörült, tekintélyes csizmadia, vagy varga céhek működtek. A budai céhtagok közül Gáspár 1457-ben, Bornemissza Péter 1482-ben, Barthus mester 1494-ben a háztulajdonosok között szerepel. Városlakók és asszonyok szívesen viselték a sarut s a „cipellős”-nek mondott cipőt is. (A cipő-ipart 1402-ből a Cipellős családnév jelzi.) A jómódúak a cipő-divatban hatalmas fényűzést fejtenek ki. 1643-ban Rákóczi György fejedelem kincsei közt sorolnak fel gyönggyel varrt cipellőket. Zrinyi Ilona egyik vörösbársony cipellőjét skófiú arannyal hímezték ki. A szegény nép, a vékony zsoldú gyalogkatoná jobbra bocskort viselt. Utolsó bocskorkészítőnk két éve hagyta abba iparát Szegeden. Ő mondta el néprajzkutatóinknak, hogy legjobb bocskortalpait vaddisznó bőrből készítette.

Első gőzhajónk

1830-ban a Felső-Duna mentén még távoli falvakból is a folyam partjára gyűlt a nép. Ekkor tette meg első útját – a brit Andrews kapitány vezetése alatt – az I. Ferenc nevű gőzhajó, Pest és Bécs között. Felfelé 40 óra és 20 perc volt a menetidő. Kazinczy Ferenc 1831. ápr. 7-én szállt e hajóra Budán, hogy Győrbe utazzék. Az indulásról ezt írja naplójában: „Még csillagos vala az ég s a lámpák a pesti utcákon még nem aludtak ki egészen, midőn kimentem a hajóra. Lábam alatt, midőn a hajóra léptem, már pezsgett a kised Vulcanus s a füst feketén tekerge ki a kéményből. Látni, mint égnék a kemencék s a gépely csudálatos alakú rúdjai s kerekai mint mozognak nehéz lökődésben. De végre virrada s a kapitány indulót lövete . . .” Aztán beszámol a két termes hajó parzar berendezéséről s elmondja, alig értek a Margitszigetig, három órára lehorgonyozták a hajót a sűrű köd miatt . . .

A gőzhajóút még tizenöt évvel később másik költőnk, Garay Jánost is elégikus hangulatba ringatja. Eként ír erről: „. . . kedveseink vissza maradása, egy bizonytalan elem feletti lebegésünk tudata egy hatalmas tűzgépnek szomszédságában,

melynek szétpattanása mindnyájunkat egyszerre semmivé tehet, a távozás, amint ház ház után távozik látóörünkéből, némi aggályos, borongós érzéssel párosul . . .”

Bármilyen nehézkes volt is a kezdeti gőzhajózás, közlekedésünknek mégis csak forradalmi úttörője volt. Hiszen tizenhat évvel előzte meg első gőzmozdonyunkat.

Z. L.

A Balta-köz legendája

Sok mende-monda maradt ránk még a középkorból a várbeli Balta-közről és annak öreg házáról. Az egyik ismertebb elmondja, hogy Hunyadi László menyasszonyát, Gara Máriát ment meglátogatni öccsével, Mátyással, Kamizsai s Rozgonyi kíséretében. V. László poroszlói a társaságot el akarták fogni és úgy hitték, a mai Balta-köz erre a legalkalmasabb hely. Az ifjak kardjukat nem használhatták a szűk sikátorban, ezért karikában hordott csatabaltáikat kapták kézbe és a nyolc támadót levágva, az akkori Zsidókapu felé futottak, hogy a várból kijussanak. A nagyszámú őrség azonban elfogta őket. Másnap a Szent György téren le is fejezték Hunyadi Lászlót, a kis Mátyást és barátait börtönbe zárták. Azóta hívják a szűk átjárót Balta-köznek, amit a svábok később Hacklinak neveztek, a házban levő kocsmával egyetemben.

Más, szavahihető magyarázat szerint Mátyás király idejében az itteni csapszék egy Cselepcsényi nevű főtiszt magyaré volt, aki igen jó bort mért s ezért a királyi udvarbeliek is szívesen jártak hozzá. Egy estén Mátyás király sétára indult, hogy szemlét tartson a rohamosan épülő városban. Amikor a Mindszent utcából (a mai Üri utca) az Olaszok utcájába (a mai Tárnok utca) torkolló nagy kapuátjáróhoz ért a kíséretével, Cselepcsényi traktáros házából nagy duhajkodás hangzott. A legrakoncátlanabb vigadozó a király udvari bolondja: Csiba volt. Mátyás rá is szólt, amire a bolond mentségül felírta vastag krétával a kocsmá falára Sardanapal híres siriratát:

*Heac habeo quae edi quaeque
exsaturata libido hausit . . .*

(Csak az a mienk, amit megeszünk és élvezünk...)

Mátyás dicsősége negyven év múltán szétfoszlott. Jött a török és minden elenyészett. Csak a Cselepcsényiek csapszéke virult tovább az utódok kezén és semmit sem vesztett vonzóerejéből. Még a török is látogatta a Korán tilalma ellenére. Az ősi kocsmá főfala akkora kövekből volt rakva, hogy még a földindulás sem árthatott neki. Százötven év után a felszabadító ostrom idejéig ágyúgolyói és mozsár lövegei sem tettek kárt benne. És a csapszéket éppen úgy keresték a győztes és kimerült sereg katonái, mint a régiek. Az akkori gazda felesége mesterileg készítette a kisüstön főzött sört. Jöttek a zsoldos katonák, nagyrészt németek, akik megcsodálták az ostromnak is ellenállt falat és a habzó kupák mellett betűzgették a rejtélyes feliratot, amit Csiba pingált a kocsmá falára s amit a Cselepcsényi-ős a nagy király iránti tiszteletből vörösrézszegekkel veretett ki. A vérzivataros idők után azonban a rézszegek is már csak öt betűt őriztek meg: az első szóból a Hac, a libidónak pedig csak az első két betűjét. S így azok együttesen kiadták a Hackli szót, ami a sváb katonák nyelvén Hacklivá idomult. Jártak is azóta szakadatlanul a Hackli-(Balta)-ba, amelynek az 1867-i kiegyezés idejében Johan Hackl volt a vendéglőse. Ő a neve után pingáltatta a baltát és cégére így szólt:

Gasthaus Johann Hackl, zum Hackl.

A Tabán az Árpádok korában

Legnagyobb szabású emlékeink e helyről a közel ezredik évtől kezdődően vannak, amikor az itt virágzó települést Kelen földjének, majd később Kispestnek nevezték, mert a szemben levő nagy Pestről kiszorultakkal gyarapodott a lakossága, amely tiszta magyar volt. Ezt Anonymus „Minor Pest ultra Danubium sita”-nak jelöli. Itt, a mai Rudasfürdő gépháza alatt találtak egy I. István korabeli, hatalmas románkori domborművet, amely stilizált angyalt ábrázol. Ugyanezen a tájon, de a Duna fenekéről hoztak felszínre több szép pillérmaradványt és egy faragott, fekvő oroszlánt, amik a Halászbástya Múzeum Kőtárában voltak. Ennek az oroszlánnak mását a Várkert egyik bástyafalába építették be, talán még IV. Béla korában, amikor a Vár erődjellegét kialakították. A nagyarányú cherub feltételez egy hasonlóan nagyméretű templomot, aminek alapjait valóban meg is találták 1937-ben, a Rudasfürdő és Erzsébet-híd közötti területen. Feltártak egy óriási pillérmaradványt és boltozatos épületrészt, amelyekből arra következtettek, hogy olyan hatalmas méretű templom állott itt a XV. században, amelyhez hasonló nincs a budapesti templomok között. Különbő faragott köveket, törökorkorabeli tárgyakat és ősrégi barlangot is találtak a mai templom közelében. Ezeket a romokat akkor visszatemették, pedig érdemes lenne őket, szép környezetben, láthatóvá tenni. Ha itt – töredékei alapján – 950 évvel ezelőtt ilyen nagyszabású templom volt, akkor ez az építészeti kultúra magas műveltséget jelentett, ami viszont magasrendű városi életet is feltételez. Ennek meg is volt az alapja, mert ez a városrész a legvédehetőbb völgyben feküdt és emellett közvetlenül a főforgalmú utak: a kiválóan megépített római-út is a Duna mellett épült. Itt kell keresnünk, és nem a Gellérthegyén, a Tabán legrégebbi templomát: a Szt. Gellért templomot, amelyet Endre király azon a helyen építtetett bűnbánata bizonyítására a Krónika szerint, ahol a mártírpüspököt a hegyről letaszították 1046. szept. 24-én, és ebben a templomban, a legenda szerint a kistepesti (tehát a későbbi Tabán) plébániatemplomban ravatalozták fel, amelyet a XI. században újjáépítettek, s egy 1236-ban kelt okmány „Ecclesia B. Gerhardi Martiri de Parva Pest sen Krenfeld” néven említi. De így említi II. Pius pápa 1464-ben kiadott bullájában is, amikor Gellért holtteste már a velencei S. Donato székesegyházban volt. A templom későbbi sorsát nem ismerjük. Bizonyára a törökök mecsetté alakították át, mert zöldoszlopos fürdőjük (a mai Rudasfürdő) mellett volt egy zöldoszlopos dzsámijuk is. Majd a nagymúltú és bizonyára omladozó dzsámi helyett északabbra, a mai tabáni plébánia-templom helyén mást építettek és a réginek köveit itt és a Rudasfürdő kibővítésénél használták fel. Így kerülhetett a megtalált angyallal egykorú XI. századbeli Krisztus-dombormű is – a mai plébánia templom orgona-karzat alatti oldalába befalazva – a templom kövei közé. Az alak itt aránytalan, de mégis azt mutatja, hogy kilencszázötven évvel ezelőtt itt már fejlett szobrász-művészet és építőművészet volt és egyúttal azt is, hogy Tabán az Árpád-házi királyok idejében jelentős hely.

Komoly városi rangban élt már ez a település, évszázadokkal ezelőtt különálló kormányzattal, jóval a mai Budavára megalapítása előtt. Tiszta magyar lakossága, a tatárjáráskor elpusztult. A tatárhorda iszonyúan felperzselt s ezután, már 1247-ben IV. Béla, a második honalapító – újólaga Buda vára felépítése előtt – építi újjá Kispestet és azt később a Pesti Újhegyhez, a mai Budavarához csatolta.

R. R. S.